

АЙСБЕРГЪТ ОТ ПРОБЛЕМИ НА УЧИЛИЩНАТА ГЕОГРАФИЯ

¹⁾ Иван Дреновски, ²⁾ Анко Иванов

¹⁾ Югозападен университет „Н. Рилски“

²⁾ ЧСОУ „Българско школо“

Резюме. В статията се поставят на обсъждане някои от най-наболелите проблеми на обучението по география в средното училище. Те са трупани не с години, а с десетилетия и „результатите“ от подценяването им вече избождат очи. Проблемите са както от обективен, така и от субективен характер. В основата на всичко стои крайно недостатъчният брой часове за задължителна подготовка по география, които не позволяват да се усвоят и затвърдят трайни и системни знания по предмета, камо ли да се изградят съответни умения и компетенции. Освен обстоен анализ на проблемите са дадени и предложения за намиране на пътища за тяхното преодоляване.

Keywords: geography, education, secondary school

През последните няколко години периодично прокрадващата се информация за бисери на матурите по география или медийните изяви на недоучили герои на нашето време, както и очевидната липса на елементарна географска култура у публични личности, предизвикваха единствено ехидни усмивки и хапливи коментари. Никой не обръщаше внимание на ясните индикации за спада в нивото на знанията по география и на сериозните проблеми на обучението по предмета в гимназиалния и прогимназиалния курс. Отговорните фактори в МОН загърбваха тези нелицеприятни истини и пренебрегваха сигналите и професионалните мнения, които идваха от редиците на учителите и преподавателите в средното и във висшето образование (Дреновски, 2008, 2009, 2010, 2013). Липсваше и липсва сериозен и задълбочен анализ, достъпен до широката общественост в периодичния печат.

Какво е актуалното състояние на училищната география и решени ли са най-важните ѝ проблеми? Ако се съди по резултатите от матурите през тази година – да, но в действителност – не. Равнището на усвояването на знанията и уменията по география в съвременни условия не отговаря на обществените потребности и изостава от промените в страната, Европа и света (Иванов, 2014).

Отговорът на въпросите на какво се дължи необяснимата популярност на държавните зрелостни изпити (ДЗИ) по география и на традиционно слабите резултати на тях съвсем естествено ще ни отведе до корените на проблемите на училищната география.

I. Обяснението на първия феномен е сравнително просто.

Географията е уникален синтетичен учебен предмет, формиращ комплексна картина на света в неговото единство и многообразие, основаващ се на интеграцията на знания от всички учебни предмети, изучавани в училище, както и на други, липсващи в учебния план, като геология, икономика, метеорология, демография и т.н. Тя не може да бъде еднозначно отнесена нито към природните, нито към обществените науки, а е и природна, и обществена наука едновременно и по същество играе ролята на „мост“ между тях. Чрез нея се свързват в единство преобладаващо теоретичните знания от природните и обществените науки за законите на природата, обществото и икономиката¹⁾. Друга особеност на географията е, че тя залага предимно на предметно-образното и асоциативно мислене на учениците, докато абстрактно-логическото мислене остава на заден план. Географията е привлекателна с интуитивно възприеманите предметно-образни представи, които изгражда, и по-предпочитана от предметите, боравещи с по-абстрактна материя. Доказателство за верността на тази теза е еволюцията в интерфейса на компютърните програми на съвременните смартфони, таблети, лаптопи и т.н. от падащи менюта с надписи, изискващи определени усилия за тяхното разчитане, осмисляне и управление, към интуитивно боравене с икони-символи.

Географията обаче е безкрайно трудна с огромния обем знания и липсата на очевидна детерминираност между разнородните явления. Географският анализ изисква широка обща култура, почти енциклопедични знания, умения за комбинативно и логично мислене. Последното, уви, не е приоритет на образователната ни система далеч не само в часовете по география. Фундаменталното значение на географията произтича от факта, че тя е хорологична наука, поставяща в центъра на своето внимание пространствените връзки между явленията с различна природа, които са неотделими от причинно-следствените връзки между тях. Географското мислене е пространствено мислене, което се стреми да даде най-вече отговор на въпросите „Какво е това?“ и „Защо и как се проявява?“. „Къде се среща?“ е въпрос на фактология, изходна точка на географския анализ, но ако тя липсва, всичко останало увисва във въздуха. Типично не само за тийнейджърите, но и за представителите на редица точни науки, е пренебрежителното отношение към географията като „повърхностна наука за Земята“. Подценяването на безбрежния океан от факти и сложни взаимодействия в резултат на интерференцията на физични, химични, биологич-

ни, социални и икономически закони обяснява измамната лекота в избора им на матура, който не почива на каквито и да било логични основания.

II. Обективните причини за традиционно по-ниската успеваемост на матурите по география са много и различни.

1. Географията се изучава в гимназиалния курс като задължителен учебен предмет само до X клас с крайно недостатъчния хорариум за задължителна подготовка (ЗП) от 108 часа (часовете по история са двойно повече – 216, а за езиците не може да става и дума за сравнение). Хорариумът учебни часове е под критичния минимум за успешно и трайно усвояване на съответните знания и умения. Според Наредба 6 на МОН от 2001 г. от V до XII клас задължителната подготовка по „История и цивилизация“ е 454 учебни часа, а по „География и икономика“ (от V до X клас) – само 312 учебни часа, или 68,7% от хорариума по история. Необоснованото и самоцелно ограничаване на хорариума на предмета „География и икономика“ предопределя огромното несъответствие между уроците за нови знания, от една страна, и тези за практическа работа, обобщение и преговор, от друга. Немислимо е за толкова малко часове учениците да усвоят и затвърдят трайни и системни знания по география, както и да изградят съответните компетенции. Неслучайно в повечето страни от ЕС учебните часове по география са около два пъти повече от тези в България.

Определянето на седмичен хорариум от 1,5 учебни часа (единият срок – 2 часа, а другият – 1 час) за ЗП по география за всички класове, в които такава се предвижда, не позволява провеждане на системен учебен процес през учебния срок, в който учителят по география влиза едва един път седмично във всяка една паралелка, на която преподава. В резултат на загубата на средно 5 – 6 учебни дни на срок заради държавни и училищни празници и други причини (зрелостни изпити, външно оценяване, грипни ваканции) в някои от паралелките учителят по география може да се случи да влезе едва 1 – 2 пъти в даден месец. Тези пропуски не са толкова фатални за предметите, които се изучават с 4 – 5 часа седмично (загубата на един ден не води до загубата на цяла учебна седмица). В педагогическата наука отдавна е доказано, че всяко обучение с по-малко от два часа седмичен хорариум е крайно неефективно и то може само да поддържа някакво равнище, а не да развива и обогатява знания, умения и представи²⁾.

2. Друга причина е прекомерното разширяване на обхвата на проверяваните и оценявани знания на ДЗИ по „География и икономика“. В учебно-изпитната програма за матурата по география след редукция са включени 33 тематични ядра (22 по география на света, които бяха преди 28, и 11 по география на България). В програмата за матурата по история са включени само 11 тематични ядра, по биология – 15. В светлината на тази неравно-

поставеност и на факта, че тук се проверяват допълнително и знания от прогимназиалния курс, получаваните резултати са напълно закономерни (Дреновски, 2009а; Иванов, 2013а).

3. Трябва да се отчете и нееднаквият формат и различното съотношение между отделните съставни компоненти (видове въпроси) при различните ДЗИ, утвърдени с Наредба 1 на МОН от 2003 г. Матурата по география е най-сложната като комбинация от четири различни вида въпроси. Въпросите от класическия затворен тип при нея носят само 30 точки, а при някои други матури – между 60 и 80 точки (т.е. възможностите за налучкване на отговорите тук са 2 – 3 пъти по-малки). Умението за писане на текст носеше първоначално 45, след това 35 и едва в последните две години – 30 точки, колкото винаги е носело на матурите по БЕЛ и чужди езици. Въпросите от отворен тип (със свободен отговор) първоначално носеха 10, а сега – 15 точки. Форматът на матурата по география е уникален и поради двата практически въпроса със свободен отговор за разпознаване на обекти върху карта, които носят общо 25 точки.

4. Има обективни предпоставки да се отчита и спад в качеството на преподаването в часовете по география. Въпреки извоюваната и напълно заслужена, но недостатъчна редукция на годишната норма за преподавателска дейност на учителите по география от 720 на 684 часа, поради по-малкия хорариум на предмета, на тях им се налага да подготвят уроци, свързани с много разнообразно учебно съдържание, тъй като преподават в повече разноименни класове. Дори при това намаление, за да се доближи до изпълнение на норматива си, учителят по география трябва да преподава в повече от 13 различни паралелки (а не в повече от 14, както беше досега). Като правило той почти винаги преподава във всички класове, в които се изучава география в даденото училище, а много често му се налага да води часове и поне по още един предмет (обикновено това е история), а понякога и по няколко други предмета, за да покрие годишния си норматив. Това означава, че му е необходимо много повече време за ежедневна подготовка на уроците при още по-разнообразно учебно съдържание, както и за изготвянето на много повече годишни разпределения на учебното съдържание за отделните класове и предмети. Тук е мястото да се отбележи, че през последните малко повече от 20 години учебното съдържание за страните в света в учебниците по география остарява значително по-бързо от периода на преиздаването им. Няма друг учебен предмет в българското училище, където на учителите да се налага самостоятелно да извършват толкова честа актуализация на фактическия материал. Задължително трябва да се отчита и фактът, че учителят по география в рамките на един учебен ден трябва да „превключва“ между различни по вид уроци, свързани с учебно съдържание от различни класове, много често по различни учебни предмети, пред различни възрастови групи ученици. Учителите по ге-

ография работят с 2 до 3 пъти повече ученици от своите колеги по български език, математика и чужди езици. За всички тези ученици, класове и учебни предмети същият учител е необходимо да подготви входни и изходни нива, както и аналитични доклади с констатираните пропуски в знанията и мерки за преодоляването им. За малкото учебно време, с което разполага, той трябва да си изгради обективна представа за възможностите на тройно повечето ученици, с които работи.

Намаляването на броя на учениците, а оттам и на паралелките, практически във всички училища (без т.нар. „елитни“ математически и езикови гимназии) в страната през последните години има като резултат първо преминаването на учителите по география на половин щат, а впоследствие – закриване дори и на тези половинки щатни бройки. Най-често след това часовете по география се възлагат на преподаватели без необходимата професионална квалификация и специализирана подготовка. Това влияе крайно неблагоприятно върху качеството на обучението по предмета. Може да се заключи, че равнището на знанията по география, демонстрирани в национален ефир от Черната Златка, не са единично изключение, а са представителни за общото ниво на знанията по география на завършващите ученици и са закономерно следствие от подценяването на значението на предмета в българското училище в последните две десетилетия.

Всичко казано по-горе е в унисон с получените резултати от последното изследване на PISA на грамотността по природни науки, четене и математика в контекста на познанията и уменията, които са необходими за успешната реализация на личността. Акцентът в него се поставя върху задълбоченото познаване на процеси, разбирането на концепции и способността да се предприемат действия в ситуации, близки до реалните в живота. В сферата на природните науки се изследва равнището на подготвеност по физика, химия, биология и природна география. Причините за отчайващо ниските резултати на българските ученици са свързани и с осакатения учебен материал и силно намаленото учебно време. Липсват необходимите предпоставки за усвояване на основополагащи, фундаментални знания (в широкия смисъл на думата), които ще им бъдат необходими за бъдещите етапи на техния живот.

Освен обективни има и причини от субективен характер, които бяха в основата на катастрофалните резултати на матурите по география през 2009 г. и особено през 2010 г. (35% двойки). За пореден път и през май 2013 година редица от формулировките на въпросите и съответните отговори на матурата по география бяха недотам коректно формулирани и разбираеми за зрелостниците. Като пряко следствие успеваемостта отново беше най-ниска в сравнение с всички останали ДЗИ. Налице е хронична неспособност на комисията, съставляваща изпитните материали, да уеднакви нивото на трудност на отделните варианти. Това поставя под въпрос значението на ДЗИ като мерило за

усвояването на един изискуем минимум географски знания, умения и компетентности от различните випуски.

Как да се излезе от създалото се положение?

Първо, да се увеличи броят на часовете по география не само в гимназиалния, но и в прогимназиалния курс от 1,5 на 2 часа седмично. Сегашните 1,5 часа седмично са крайно недостатъчни за усвояване на твърде разнообразните термини, използвани в географията, на един минимум от знания и практически умения (като например това за ориентация по карта) и изграждането на съответни компетенции, които са в основата на т.нар. географска култура.

Второ, да се организира широка професионална дискусия за корекции в ДООИ (Държавните образователни изисквания) и на тази база да се променят учебните планове и програми и обхватът на задължителното учебно съдържание не само по география в отделните класове. Да се възстанови нарушеният с Наредба 6 от 2001 г. разумен баланс между задължителна и избираема подготовка в гимназиалния етап. Необосновано увеличеният хорариум на учебните часове за ЗИП и СИП, от IX до XII клас включително, е достигнал до 2210 от общо 4448 учебни часа, или 49,68% (Иванов, 2014). Това до голяма степен е в резултат на пренебрегването на задължителната подготовка по география и икономика, история и цивилизация, философия, физика и астрономия, химия и опазване на околната среда, биология и здравно образование.

Трето, да се уеднакви форматът на всички ДЗИ като брой и типове въпроси (със структуриран и свободен отговор) и на относителната им тежест във формирането на оценката. Сега оценката по география и икономика се формира чрез тестови задания от четири типа: въпроси със структуриран отговор (един верен от четири възможни); въпроси със свободен отговор; писмено изложение по тема от учебното съдържание по география и практически задачи със свободен отговор за разпознаване на обекти от географска карта. При другите природни науки като физика и астрономия, химия и опазване на природната среда и биология и здравно образование се използват само два типа тестови задания: със структуриран и свободен отговор. Единствено за матурите по БЕЛ, чужди езици и философски науки следва да се запази изискването за даване на разгърнат писмен отговор по зададена тема под формата на есе или интерпретативно съчинение с дял 30% от общия брой точки.

Четвърто, да се въведе по-висок минимален хорариум за ЗП и ЗИП в гимназиалния курс за всички матуритетни предмети, който да важи и за географията. По предмета, на който в XII клас учениците ще се явяват на втори ДЗИ по избор, ако той не е профилиращ учебен предмет, да има задължителната предматуритетна подготовка със седмичен хорариум не по-малък от три учебни часа.

Пето. Даваните в българското училище досега откъслечни знания за природата на Европа, нейното население и стопанство в VII и IX клас са крайно недостатъчни. Няма дори уроци за съседните на България страни като Гърция и Румъния (членове на ЕС), Сърбия, Македония и Турция (кандидатстващи за членство в ЕС) и др. На българските ученици трябва да бъде осигурена реална възможност да усвоят комплексни знания за европейското природно, политическо, икономическо и културно пространство, за спецификата на отделни европейски региони и страни. Всичко това може да бъде осигурено чрез използването на нов подход и ново учебно съдържание по учебен предмет „География и икономика на Европейския съюз“ като ЗП в XI клас. Обединена Европа не е механичен сбор от държави, а динамичен комплекс от взаимосвързани и взаимодействащи си икономически единици (национални и регионални), различни етноси, представители на различни религии и култури, това е нашият общ европейски дом.

В заключение следва още веднъж дебело да се подчертае, че подготовката за живота на учениците и превръщането им в бъдещи пълноценни граждани предполага висока обща и специфична географска култура, която се формира предимно под влияние на училищната география. В глобализирания свят, отличаващ се с голяма мобилност, са необходими знания за природната и обществената среда в различни пространствени измерения и умения за ориентирание и действие в нея.

БЕЛЕЖКИ

1. Вж. Отворено писмо от университетски преподаватели по география и учители по „География и икономика“ в средните училища на страната – География’21, кн. 2, 2010, с.1 – 4 <http://www.prokarstterra.bas.bg/geo21/magazine.html>
2. Вж. Предложение за промени в обучението по география до г-жа Атанаска Тенева, зам.-министър на МОН от 19.11.2013г. <http://www.geoznanie.com/search/label/Публицистика?updated-max=2014-01-30T21:17:00%2B02:00&max-results=20&start=4&by-date=false>

ЛИТЕРАТУРА

- Дреновски, Ив., Кр. Стоянов, Ем. Патарчанова (2008). Матурите по география – първи анализи и коментари – *География’21*, кн. 3, 2008, с. 24 – 27, <http://www.prokarstterra.bas.bg/geo21/magazine.html>
- Дреновски, Ив. (2009). Матурите по география – отрезвяването – *География’21*, кн. 3, 2009, с. 41 – 42, <http://www.prokarstterra.bas.bg/geo21/magazine.html>

- Дреновски, Ив. (2009а) За необходимостта от промени в учебно-изпитната програма за матурите по география – *География '21*, кн. 5 – 6, 2009, с. 46 – 47, <http://www.prokarstterra.bas.bg/geo21/magazine.html>
- Дреновски, Ив. (2010). Защо на матурата по география пак има най-много (и все повече) двойки – *География '21*, кн. 3, 2010, с. 4 – 7, <http://www.prokarstterra.bas.bg/geo21/magazine.html>
- Дреновски, Ив. (2013). Критични бележки върху матурата по география и икономика през 2013 г. – *сп. Химия: Природните науки в образованието*, кн.4, 2013, с. 510 – 515 <http://khimiya.org>
- Иванов, А. (2013а). Някои предложения за промени в държавните зрелостни изпити по География и икономика: <http://www.geoznanie.com/search/label/Публицистика?updated-max=2013-08-11T16:54:00%2B03:00&max-results=20&start=7&by-date=false>
- Иванов, А. (2014). PISA разкрива провала в българското образование <http://www.geoznanie.com/search/label/Публицистика?max-results=20>
- Отворено писмо от университетски преподаватели по география и учители по „География и икономика“ в средните училища на страната – *География '21*, кн. 2, 2010, с.1 – 4 <http://www.prokarstterra.bas.bg/geo21/magazine.html>
- Предложение за промени в обучението по география до г-жа Атанаска Тенева, зам.-министър на МОН от 19.11.2013 г. <http://www.geoznanie.com/search/label/Публицистика?updated-max=2014-01-30T21:17:00%2B02:00&max-results=20&start=4&by-date=false>

REFERENCES

- Drenovski, Iv., Kr. Stoyanov, Em. Patarchanova (2008). Maturite po geografiya – parvi analizi i komentari – *Geografiya'21*, kn. 3, 2008, s. 24 – 27, <http://www.prokarstterra.bas.bg/geo21/magazine.html>
- Drenovski, Iv. (2009). Maturite po geografiya – otrezvyavaneto – *Geografiya'21*, kn. 3, 2009, s. 41 – 42, <http://www.prokarstterra.bas.bg/geo21/magazine.html>
- Drenovski, Iv. (2009a). Za neobhodimostta ot promeni v uchebno-izpitnata programa za maturite po geografiya – *Geografiya'21*, kn. 5 – 6, 2009, s. 46 – 47, <http://www.prokarstterra.bas.bg/geo21/magazine.html>
- Drenovski, Iv. (2010). Zashto na maturata po geografiya pak ima nay-mnogo (i vse poveche) dvoyki – *Geografiya'21*, kn. 3, 2010, s. 4 – 7, <http://www.prokarstterra.bas.bg/geo21/magazine.html>

- Drenovski, Iv. (2013). Kritichni belezhki varhu maturata po geografiya i iekonomika prez 2013 g. – sp. Himiya: Prirodnite nauki v obrazovaniето, kn.4, 2013, s. 510 – 515 <http://khimiya.org>
- Ivanov, A. (2013a). Nyakoi predlozheniya za promeni v darzhavnite zrelostni izpitipo Geografiya i iekonomika: <http://www.geoznanie.com/search/label/Publitsistika?updated-max=2013-08-11T16:54:00%2B03:00&max-results=20&start=7&by-date=false>
- Ivanov, A. (2014). PISA razkriva provala v balgarskoto obrazovanie <http://www.geoznanie.com/search/label/Publitsistika?max-results=20>
- Otvoreno pismo ot universitetski prepodavateli po Geografiya i uchiteli po „Geografiya i iekonomika“ v srednite uchilishta na stranata – Geografiya’21, kn. 2, 2010, s.1 – 4 <http://www.prokarstterra.bas.bg/geo21/magazine.html>
- Predlozhenie za promeni v obuchenieto po geografiya do g-zha Atanaska Teneva, zam.-ministar na MOMN ot 19.11.2013 g. <http://www.geoznanie.com/search/label/Publitsistika?updated-max=2014-01-30T21:17:00%2B02:00&max-results=20&start=4&by-date=false>

THE ICEBERG OF PROBLEMS IN GEOGRAPHY EDUCATION

Abstract. The article discusses some of the most pressing problems of the geography education in secondary school. They have been accumulated for decades and the “results” from their underestimation are already too alarming . The main trouble results from the insufficient compulsory number of hours for this subject. The authors present detailed analysis of the problems and suggestions for overcoming them.

✉ **Dr. Ivan Drenovski, Assoc. Prof.**

Department “Geography, ecology and environmental protection”
Faculty of mathematics and natural sciences
South-West University “Neofit Rilski”
66, Ivan Mihailov Str.
2700 Blagoevgrad, Bulgaria
E-mail: idri@mail.bg

✉ **Dr. Anko Ivanov**

Private Secondary School “Bulgarsko Shkolo”
10, Major General Vasil Delov Str.
1799 Sofia, Bulgaria
E-mail: konvekt_a@abv.bg